

Les Rites de Passage

Arnold van GENNEP

9. Kiti perėjimo ritualų tipai

Šioje vietoje tiktų panagrinėti kiekvieną perėjimo ritualą atskirai ir parodyti, kad iš tikrųjų tai yra būtent atskyrimo, pereinamasis arba įjungimo ritualas. Tačiau tam prireiktų kelių tomų, nes kone kiekvieną ritualą galima interpretuoti bent keletu būdų, destis jis pasirodo sistemoje su kitais ar pavieniui, atliekamas vienu atveju ar kitu.¹ Todėl apsiribosiu aptardamas kelių jau minėtų kategorijų ritualus.

Ritualai, kuriems priklauso nupjovimo ir surišimo veiksmai, vargu ar teikia medžiagos aptarimui. Apipjaustymą esu išaiškinęs kaip atskyrimo ritualą. Įjungimo ritualuose plačiai naudojamas „šventas ryšys“, „šventa gija“ ar „mazgas“, arba atitinkami juostos, žiedo, apyrankės, vainiko įvaizdžiai. Visi jie itin būdingi vestuvių bei karūnavimo ritualams, o kildinti juos galima iš skepetos. Trumpai paaiškinsiu, kodėl kai kurias praktikas priskyriau perėjimo ritualams. Tarp jų – ritualai su plaukais, šydu, ypatingų kalbų vartojimu, seksualiniai ritualai, saviplakos praktikos, sezoniniai ritualai ir kai kurie kiti.

Ritualai su plaukais yra susilaukę atskiros Wilkeno monografijos,² jo požiūrį perėmė bei išplėtojo Smithas,³ Hartlandas bei kiti. Iš tikrųjų tai, kas vadinama „plaukų auka“, sudaro dvi skirtingos operacijos: plaukų kirpimas ir jų paskyrimas, pašventimas, ar paaukojimas. Kirpti plaukus reiškia atskirti save nuo ankstesnio pasaulio, o plaukus pašventi – tai susieti save su šventybe arba su konkrečia dievybe ar dvasia, su kuria tokiu būdu nustatomas giminytės ryšys. Tačiau toks nukirptų plaukų paskyrimas tėra vienas iš elgesio su jais būdų. Nukirptuose plaukuose, kaip kad ir nupjautoje odelėje bei nukirptuose naguose, glūdi dalis asmenybės. Kita vertus, dažnai šitaip nemanoma ir su tokiomis nuokarpomis nedaroma išvis nieko. Tačiau kai šitoks požiūris galioja, nukirpti plaukai gali būti užkasami, sudeginami, saugomi arba atiduodami saugoti kokiam giminaičiui. Plaukų apkirpimo arba tonzūros ritualas irgi taikomas labai įvairiais atvejais: vaikui plaukai apkerpami pažymint jį perėjus į kitą gyvenimo tarpsnį; merginai plaukai pakerpami per vestuves, pažymint perėjimą iš vienos amžiaus grupės į kitą; našlės plaukus kerpasi nutraukdamas savo santuokinį ryšį, ritualas dar gali būti sustiprinamas

nukirptus plaukus padedant ant kapo; kartais tuo pačiu tikslu nukerpami plaukai mirusiajam.

Atskyrimo ritualai su plaukais susiję ne be reikalo. Savo forma, spalva, ilgumu bei šukuosena jie yra ypač lengvai atpažįstamas individo, taip pat grupės skiriamasis ženklas. „Kol tebėra visai mažos, rahūnų (Maroke) mergaitės vaikšto skustomis galvomis, išskyrus priekinius plaukus bei kuokštą ant pakaušio. Sulaukus paauglystės, jų plaukams leidžiama augti, ant kaktos palaidiems, o kitus apskant apie galvą. Ištekėjus, plaukai supinami į dvi kasas, kabančias užpakaly nuo pakaušio. O tapusios motinomis, jos perkelia kasas per pečius ant krūtinės“.⁴ Taigi rahūnams moterų plaukų nešiosena žymi atitinkamą jų gyvenimo tarpsnį bei priklausymą vienai ar kitai moterų grupei. Nesunku būtų pateikti daugybę tokio pobūdžio pavyzdžių, bet aš tik noriu pabrėžti, jog elgesys su plaukais labai dažnai patenka į perėjimo ritualų kategoriją.⁵

Kalbėdamas apie šydą, Plutarchas stebisi: „Kodėl žmonės, garbindami dievus, prisidengia veidą?“ Atsakymas paprastas: tam, kad atskirtų save nuo profaniškojo ir liktų vien sakraliajame pasaulyje, nes regėjimas savaime jau yra kontaktas, kaip kad buvo parodyta Šamaro pavyzdžiu. Garbinimo, aukojimo ir, pavyzdžiui, vestuvių ritualuose šydu prisidengiama laikinai. Bet kitais atvejais toks atskyrimas arba įjungimas, arba abu kartu, atliekami visam laikui. Antai musulmonės moterys bei tuniso moterys žydės, priklausydamos ir savo lyties grupei, ir tam tikrai šeimos grupei, privalo nuo likusio pasaulio atsiskirti apsisiausdamos šydu. Panašiai stojant į katalikų vienuolius, nuo pradinio tarpsnio (noviciato) prie visiško įsijungimo į bendruomenę pereinama „prisidengus šydu“. Šis ritualas jau buvo atliekamas iniciacijose į misterijas, ir abiem atvejais galioja tas pat paaiškinimas. Kai kuriose tautosose šydą nešioja našlė, arba tik gedulo laikotarpiu, arba visą laiką, šitaip atsiskirdama nuo savo velionio vyro, nuo kitų ištekėjusių moterų bei nuo vyrų. Sokratas prisidengė skraiste išgėręs nuodų, šitaip atskirdamas save nuo gyvųjų pasaulio ir pasiruodamas įžengti į mirusiųjų bei dievų pasaulį. Tačiau prašydamas Kritono paaukoti gaidį Asklepijui – taigi panoręs darsyk pasielgti kaip gyvas žmogus – jis nusidengė veidą ir vėl prisidengė jį iškart po to.⁶ Panašiai romėnai, dievams „pašvestos“ aukos veidą pridengdami

šydu, atskirdavo ją nuo šio pasaulio ir taip parengdavo ją kitam, dieviškam bei šventam.

Daugumos aptartų apeigų, ypač jų pereinamųjų periodų, metu vartojama ypatinga kalba, kai kuriais atvejais sudaryta iš pačioje visuomenėje visiškai nežinomo ar neįprasto žodyno, o kitais išsiskirianti tik tuo, kad draudžiama vartoti kai kuriuos bendrinės kalbos žodžius. Esama moterų kalbų, inicijuotųjų kalbų, kalvių kalbų, šventikų (liturginių) kalbų ir t.t. Šis reiškinys gretintinas su persirengimu, žalojimusi bei ypatinga mityba (dietos tabu), t.y. laikytinas visiškai normalia išsiskyrimo procedūra. Ties juo čia neapsistosi, nes jau esu jį smulkiau nagrinėjęs kitur.⁷

*

Daugelio apeigų sudėtinė dalis yra lytinis susilaikymas, kuris tad, kaip ir ypatinga kalba, irgi neturi būti klasifikuojamas atskirai. Tautose, kuriose *coitus* nei sutepa, nei sukelia maginę-religinę grėsmę, tokių tabu nepasitaiko, o ten, kur šitaip yra, tokie tabu yra savaime suprantami, nes asmuo, norintis įžengti į šventą pasaulį ir jame veikti bei išlikti, privalo išpildyti „skaistumo“ sąlygą. Kita vertus, nors yra nešvarus, *coitus* „turi galios“ – o tai yra viena iš šventybės ašių, aptartų pirmajame skyriuje. Štai kodėl jis kartais atliekamas kaip didžiai veiksmingas ritualas. Akivaizdu, kad *coitus* su dievybei pašvęsta prostitute tėra vienas iš jungties ar netgi susitapatavimo su ta dievybe būdų (panašus į komuniją).⁸ Reikia turėti omeny ir paties fiziologinio susijungimo padaromą poveikį.

Kiti ritualai, kaip kad milita (kai visos merginos privalo bent sykį atsiduoti svetimšaliui ir gauti iš jo už tai monetą), reikalauja sudėtingesnių paaiškinimų. Geriausia šio ritualo paaiškinimą yra pateikęs Westermarckas, kurio nuomone, tai būta priemonės, remiantis svetimšalio sakraline galia, sužadinti merginos vaisingumą.⁹ Tokia mergina, griežtai kalbant, nebuvo šventąja prostitute, nors patį aktą grindė šventi sumetimai, ir galimas daiktas, kad vienas iš jo tikslų – svetimšalio jungtis su dievybe ar miestu. Lytinę sueitį kaip finalinį iniciacijos apeigų aktą aš irgi interpretuoju kaip įjungimo ritualą. Australijoje *coitus* yra kaip tik tokio pobūdžio ritualas, kuriuo kartais į gentį priimamas pasiuntinys, kitais atvejais – užtikrinama derama atliekamų apeigų eiga,¹⁰ o dar kitais – sutvirtinama draugystė (apsikeitimas žmonomis, seserimis ir t.t.).

Dėl iniciacijos apeigas lydinčio „lytinio palaidumo“ – praktikuojamo, pavyzdžiui, kai kurių rusų sektų, kuriose vyrams ir moterims tokiais atvejais leidžiama sueiti pagal savo skonį arba atsitiktinumą, – tai man jis atrodo anaipol ne tariamojo „pirmykščio promiskuiteto“ palaikas, bet vis tos pat įsijungimo idėjos išraiška. Tai visiškai tikslus bendro valgymo, kuriame dalyvauja visi tam tikros grupės nariai, atitinkmuo. Argi iš visuotinai paplitusio bendro valgymo, komunijos, galima daryti išvadą apie seniau gyva-

vusią komunistinę maisto nuosavybę? Juk tokiais atvejais irgi trumpam pamirštama asmeninės nuosavybės teisė, netgi paprasčiausiame piknike, kur kiekvienas valgo kitų atsineštą maistą. Šitaip visi susijungia su visais, taigi tarp grupės narių įgyvendinama visiška ir gili jungtis, nesvarbu, ar pagrįsta koku totemu, erezija ar visai kitu pagrindu. Lytinių organų žalojimai, kaip kad daugybę kartų jau esu parodęs, neturi, griežtai kalbant, jokios lytinės reikšmės. Tai galioja net ir tuo atveju, kai lytinės sueities būdu prieš vestuves praduriama skaistybės plėvė.

Visa, kas pasakyta apie heteroseksualias praktikas, lygiai taip pat teisinga ir homoseksualioms. Tik kadangi pastarųjų aptarimas yra keblesnis, o liudijimai mažiau detalūs, tepaminėsiu vos keletą pavyzdžių. Per iniciaciją į kai kurias Gazelės pusiasalio berniukų bendruomenes, vadinamas *Ingiet*, vyresnis grupės narys apsinuogina ir nuo galvos ligi kojų išsitepa kalkėmis. Rankose jis už vieno galo laiko pintą demblį, o kitą jo galą atkiša vienam iš naujokų. Jie kurį laiką tašo demblį ir grumiasi, kol galiausiai vyresnysis užgriūna naujoką ir atlieką su juo lytinį aktą. Šiai procedūrai privalo atsiduoti visi naujokai, nes pederastija melaneziečių yra laikoma ne iškrypimu, o linksmu užsiėmimu.¹¹

Negana to, žinoma, jog homoseksualizmas buvo įprastas tarp antikos efebų¹² ir iki šiol reiškia draugystės sandorį albanams. Jis praktikuojamas ir tuose „bendruosiuose namuose“, kuriuose berniukai ir mergaitės negyvena kartu,¹³ ir tokiu atveju pirmoji homoseksuali sueitis yra draugystės ritualas. Reinacho idėja, neva akto tikslas esąs „stipraus kario vyriškos galios perdavimas efebui, prisirišusiam prie jo kaip karo bei civilinio mokytojo“,¹⁴ visai nebūtina. Senovės žydų kedešimai – vyrai, pasišventę dievybei ir atsidavę pasyviam homoseksualizmui, – prilygsta šventosioms prostitutėms kedešotėms,¹⁵ o pats aktas čia vėlgi tėra įjungimo ritualas.

Transvestitų klausimas šiaip jau mūsų čia nedomins, tačiau vieną ritualą, praktikuotą Koso saloje, reikia paminėti. Ten ir Heraklio šventikai dėvėjo moteriškus rūbus, ir jaunikis pasitikdavo savo nuotaką apsirengęs moteriškai.¹⁶ Šių dviejų praktikų panašumą galima būtų lengvai paaiškinti padarius prielaidą, kad šventikai buvo Heraklio žmonomis, taigi kad jungtis su dievu buvo homoseksuali, o jaunikis elgėsi lygiai taip pat kaip koriakų šamanų poros, kuriose vyras yra žmona, o žmona – vyras.¹⁷ Taigi kalbamoji paralelė tebūtų sutapimas, jei nebūtų iškelta prielaida vestuvinių ritualų padarius įtaką šventyklos ritualui, o tokiu atveju, kad ir kokia būtų jaunikio persirengimo priežastis, šventyklos ritualas vis tiek liktų ne kuo kitu kaip jungties su dievybe ritualu.¹⁸ Ritualinė pederastija aptinkama ir tarp pueblo indėnų,¹⁹ kurie tyčia kai kuriuos jaunuolius (*mujerados*) padaro moteriškus ir paskui panaudoja juos

įvairiose apeigose,²⁰ neabejotinai tais pat tikslais, kuriais aruntai savo ritualuose pasinaudoja moterimis. Abiem atvejais aktas gali būti pavadintas „maginiu patepimu“.

Savo ruožtu vos kelių faktų bus gana parodyti, jog sueitis su gyvūnu atskirais atvejais irgi gali būti įjungimo ritualas. Labiausiai šis ritualas išreikštas Madagaskare. Antaimorų vyrui su moterimi lytinius santykius galima turėti tik po to, kai jis susieis su telyčia (tokia telyčia specialiai prižiūrima ir puošiama gėlėmis bei vainikais). Antaimorai užtat pravardžiuojami „karvių mergintojais“. Ritualas, matyt, bus susijęs su totemizmu. Kai kuriose Britų Naujosios Gvinėjos gentyse sueitis su gyvūnu²¹ yra vienas iš iniciacijos ritualų.²² Dramatiškas sueities su gyvūnu vaidinimas, jei ne pati sueitis, yra reikšmingas iniciacijos dėmuo bent jau kai kurių Australijos bei Amerikos indėnų gentyse, taip pat Kalahario dykumos bušmenams. Pastarieji atlieka jaučio ir karvių, kalakutų arba dygliakiaulių šoki, suvaidindami šių gyvūnų poravimąsi preciziškai tiksliai.²³

Sueities su gyvūnu maginį veiksmingumą atskleidžia tokie štai A. Mitrovičiaus Dalmatijoje užrašyti receptai. Norint atsikratyti išsekimo, reikia lytiškai sueiti su višta arba antimi; norint atsikratyti honorėjos – su višta, akto metu jai perrėžiant gerklę; norint įvaldyti juodąją magiją, reikia lytiškai sueiti su karve; susilaukti sėkmės – su višta; išmokyti gyvulių kalbą – su gyvate; apsaugoti gyvulius nuo vilų (piktųjų laumių) – su kumele; vogti ir nebūti pagautam – su kate; siekiant laimės namams, reikia lytiškai sueiti su ožka, surinkti spermą ir ištrinti ją namų duris.²⁴ Panašaus pobūdžio įsitikinimais, be abejo, remiasi ir sueities su vištomis, antimis ir t.t. papročiai Aname, tokie paplité, kad europiečiui geriau jau išvis nevalgyti šių paukščių mėsos, jeigu jie nėra užmušti jam matant.

*

Tarp veiksmų, interpretuojamų dviprasmiškai, net jeigu jie atliekami vien ritualiniais tikslais, yra išplakimas. Jo reikšmė lytinėje psichologijoje žinoma: tai viena iš stipriausių erotinio sužadavimo priemonių. Tačiau net ir tokiu tikslu atliekamas, kaip kad ir pasitaikantis ritualuose, išplakimas priskirtinas platesnei sumušimo, vienkartinio ar pakartotinio, kategorijai ir bet kuriuo atveju laikytinas viena iš sadizmo formų. Rituale plakimas ar mušimas kitąsyk gali turėti seksualinį poveikį. Bet jei ir ne, tai jis vis tiek verčia papildyti iki šiol priimtas interpretacijas, esą jo paskirtis tėra paprasčiausiai išvartyti piktas dvasias ar nuskaistinti. Reinachas, pririnkęs duomenų apie ritualinį išplakimą senovėje, pagrindė Mannhardto teoriją, jog Luperkalijose rykštėmis būdavo išvaromos piktosios dvasios.²⁵ Frazeris išplakimą laikė nuskaistinamuoju ritualu.²⁶ Thomsonas suvokė jį kaip priemonę suteikti plakamojo kūnui augalo (lazdyno) arba gyvūno (ožio ar ožkos), kurių

dalys panaudojamos plakant, gyvybinių galių. Reinachas priėmė šią teoriją ir ritualą išaiškino kaip komunią – tai, ką aš vadinu įjungimo ritualu. Tokią interpretaciją reikia taikyti ir Luperkalijoms bei išplakimui ant Ortigijos Artemidės altoriaus.

Išplakimas rykštėmis yra svarbus ritualas daugelyje iniciacijos apeigų (paminėtinos šiuo atžvilgiu zunių praktikos²⁷) ir prilygsta Naujojoje Gvinėje žinomam ritualui, priimant naująją į toteminį klaną, šeimyną ar mirusiųjų pasaulį, vožti jam vėzdą per galvą.²⁸ Kita vertus, pažymėtina, jog kai kuriais atvejais (antai Liberijoje bei Konge) plakama arba mušama siekiant fiziškai atskirti nuo ankstesniojo pasaulio. Smūgis tąsyk prilygsta nupjovimui bei sulaužymui. Pagaliau norėčiau paminėti ir itin plačiai paplitusį ritualą apskritai suduoti per ką nors, kaip kad teritorijos įsavinimo ritualai, kuriuos sudaro „smūgis per žemę“ arba „smūgis per ribas“.²⁹

*

Esama priežodžio, jog *pirmesnis geresnis*. Įdomu, kad toks požiūris iš tikrųjų yra visuotinis ir kad kai kur jis išreiškiamas atitinkamais ritualais. Ne kartą jau buvo parodyta, jog perėjimo ritualai išsamūs ir visu ryškumu pabrėžiami arba išvis atliekami būna tik pirmojo perėjimo iš vienos socialinės padėties ar iš vienos būklės į kitą atveju. Nenorėdamas perkrauti ir taip detalėmis jau perpildytos knygos, pasitenkiu keliomis užuominomis. Pirmiausia norėčiau pabrėžti, jog tai, kas aukščiau pasakyta, tinka ir visoms įkūrimo bei atidarymo apeigoms (namo, šventyklos, gyvenvietės, miesto). Jos apima ir atskyrimo nuo įprasto arba profaniškojo pasaulio, ir įsavinimo arba pašventinimo ritualus. Įkūrimo apeigoms priklauso atskiri profilaktiniai, numaldomieji bei kt. ritualai, bet visi jie organizuojami pagal perėjimo ritualų schemą, kuri ypač aiški pirmojo įžengimo ritualuose. Esama ir atitinkamų pirmojo įžengimo ritualų svetimšaliui atvykėliui, kuriuos atlikęs jis jau gali laisvai pats išeiti ir vėl įeiti.

Pirmasis nėštumas ir pirmasis gimdymas ritualiai yra itin svarbūs, nors higienos bei medicinos požiūriu skirtumas tarp pirmojo ir kitų neatrodo reikšmingas. Pirmojo vaiko, ypač pirmojo sūnaus gimimas yra daug svarbesnis už visų kitų. Juridiškai tokį požiūrį išreiškia pirmagymio teisė, arba vyriausiojo sūnaus teisė paveldėti ūkį. Pirmasis plaukų kirpimas, pirmasis dantis, pirmasis kramtomas maistas, pirmasis žingsnis, pirmosios mėnesinės – visa tai progos apeigoms, kuo įvairiausioms savo forma, bet paremtoms viena ir ta pačia pamatine idėja ir todėl sutampantioms savo bendra schema. Pirmosios sužadėtuves yra svarbesnės nei bet kurios paskui, o nutrauktos vestuvės mergaitei, kaip žinome, yra didelė gėda. Pirmasis moters *coitus* yra ritualinio pobūdžio, iš kurio kyla ištisa aibė ritualų, susijusių su nekaltybės pradimu. Pirmoji santuoka

yra visų svarbiausia, ir ne tik dėl prarastos nekaltybės, nes daugelyje tautų yra galimi priešvedybiniai santykiai su vaikinais (kaip antai bendruosiuose namuose Filipinuose) arba defloracija atliekama prieš merginą atvedant pas būsimąjį vyrą. Pakartotinės santuokos atveju, po skyrybų arba vienam iš sutuoktinių mirus, vestuvių apeigos būna gerokai supaprastintos (arba net parodijuojamos). Šia dingstimi pacituosiu Biarnay'io žodžius apie Uarglą, nes jie reikšmingi ir apskritai:

Skirtinos keturios vestuvių rūšys: 1) Vestuvės tarp vaikinų ir merginų, iš kurių nė vienas prieš tai nebuvo susituokęs. Visų puotų bei apeigų, pradedančių bei lydinčių vestuves, visumoje vadinamas *islan*, metu jaunikis yra vadinamas *asli*, o nuotaka – *taslet* arba *taselt*. 2) Vestuvės tarp našlio, išsiskyrusio arba jau turinčio vieną ar daugiau žmonių vyro ir nekaltos mergaitės. Tai vestuvės tarp *boumaoud* ir *taselt*. 3) Dar niekuomet nevedusio vaikinų (*asli*) vestuvės su našle arba išsiskyrusia moterimi (*tamet'out*). 4) Vestuvės tarp vyro ir moters, kurie abu prieš tai jau buvo susituokę.

Pradedant pirmosios rūšies vestuvėmis, kurias galima pavadinti visavertėmis vestuvėmis, ir baigiant ketvirtosios rūšies vestuvėmis, kurios telaiškomos banaliu formalumu, turinčiu reikšmę tik būsimajai sutuoktinių porai, vestuvinių iškilnių bei puotų mažėja, ir jos tolydžio vis kuklesnės.³⁰

Poligamiškose tautose pirmoji žmona yra aiškiai viršesnė už kitas. Tarp poliandriškųjų todų³¹ pirmasis tėvas yra keletu vyriškosios linijos kartų galva, o poligamų sakalavų³² šeimos vyras atlieka specialų ritualą, skirtą įsitikinti, kad jis tikrai yra pirmojo vaiko tėvas, kad galėtų laikyti save ir būsimųjų kartų tėvu. Pirmojo vaiko gimimas neretai žymi vestuvių apeigų pabaigą arba, kaip kad Kamerune, įgalina jaunąją motiną įsijungti į visateisių moterų grupę.³³

Iniciacijos ritualai, kaip kad aišku iš paties termino, irgi yra nepaprastai svarbūs, nes jie suteikia žmogui nuolatinę teisę dalyvauti brolių apeigose bei misterijose. Pirmąsyk išvysti šventenybę visuotinai yra labai reikšmingas įvykis. Užburtas ratas pirmąsyk pralaužtas, ir šiam žmogui jau niekuomet visiškai nebeužsidarys. Pirmojo aukojimo Brahmanui bei katalikų kunigo pirmųjų mišių reikšmė pabrėžiama atitinkamais ritualais. Pirmosios laidotuvės daug sudėtingesnės nei antrosios, o pirmojo šeimoje mirusio vaiko laidotuvės kartais būna išskirtinai sudėtingos bei sureikšmintos. Galų gale ir vertingiausia auka yra pirmagymiai, pirmieji vaisiai ir t.t.

Iš šio trumpo aptarimo akivaizdu, kad „pirmojo karto ritualų“ tikras paaiškinimas apima daug daugiau nei galėjo įtarti Schurtzas, tyręs juos vient tik ryšium su iniciacijos ritualais.³⁴ Palaipsnį ritualų paprastėjimą jis aiškino tuo, jog kylant iš lygmens į lygmenį darosi nebereikalingas slaptumas, o įvesdintieji į aukštesnius lygmenis padėtį valdo „iš už uždangos“ – akivaizdžiai

netinkama visiems kitiems išvardytiems atvejams interpretacija. Tai paprasčiausiai perėjimo iš vienos srities arba vienos padėties į kitą ritualai, todėl suprantama, kad įžengus į naująją sritį arba naująją padėtį, pirmojo karto kartojimas tolydžio praranda reikšmę. Pagaliau ir psichologiškai antrasis kartas nebeatneša nieko naujo, priešingai – juo prasideda įprotis.

*

Perėjimo ritualams priskirtini ir tie ritualai, kuriais palydima arba prasideda metų, metų laiko, mėnesio kaita. Šiuos ciklus tyrinėjo įvairūs autoriai, ypač Mannhardtas bei Frazeris, tačiau šie tyrimai rėmėsi tam tikru jų požiūriu, todėl jie vis dėlto neatskleidė šių didžiai reikšmingų apeigų ryšio su kitais perėjimo ritualais. Metų pabaigos bei Naujųjų metų apeigos ir taip žinomos pakankamai gerai, tad nėra reikalo jų pabrėžti.³⁵ Pekinė paskutinę metų dieną visi šeimos nariai susirenka prie bendro stalo, netgi tie, kurie šiaip jau būna atskirti. „Atleidimo“ ritualas nėra pernelyg reikšmingas – tai tik parengiamasis ritualas, skirtas sutelkti grupę. Visi atsiveikina su praeinančiais metais, ir kiekvienas šeimos narys, pradedant vyresniaisiais, žemai nusilenkia protėviams (išimtį sudaro dukros, nes jos įeis į kitas šeimas). Vyriausias sūnus atsiveikindamas aplanko giminių šeimas ir t.t.³⁶

Perėjimo iš senųjų metų į naujuosius trukmė įvairiose tautose skiriasi. Tai gali trukti visą naktį, nuo vidurnakčio ligi pirmos valandos, o kartais vos kelias minutes paties virsmo metu. Pekine pusvalandžiui uždaromi vartai, skiriantys mandžiūrų ir kinų kvartalus. Durys ir baldai namuose nukabinėjami raudono popieriaus skiautėmis ir panašiai. Atliekami ritualai, skirti pasveikinti naujuosius metus, kuriems priklauso aukojimas protėviams bei dievams ir vaisės, į kurias susirenka visi giminaičiai. Pereinamąjį tarpsnį sudaro diena, savaitė arba mėnuo švenčių ar išieiginių. Vienas iš tokių pavyzdžių yra mėnuo, kurio metu Kinijoje sustabdoma administracijos veikla. Jis vadinamas „jo (mandarino) įstaiga užantspauduota“.³⁷ Naujųjų metų dieną daugelyje tautų kasdienybės rutina nutraukiama, o Indokinijoje tai pasiekia tokį laipsnį, kad netgi mirusieji palieka savo buveines ir atvyksta paragauti gyvenimo skonio.³⁸ Dvylikos dienų ar dvylikos naktų tarpsnis (tarp Kalėdų ir Trijų Karalių) irgi yra pereinamasis periodas, kurio tyrimas perėjimo ritualų požiūriu irgi yra didžiai pamokantis.

Įprasto pobūdžio perėjimo ritualai atliekami keičiantis metų laikams, dažniausiai per vasaros bei žiemos saulėgrįžas (pastaroji Europoje sumišo su metų pabaigos apeigomis) ir pavasario bei rudens lygiadienius. Neretai žiemos išvaymas yra atskyrimo ritualas, o vasaros sutikimas – įvedimo ritualas. Kitais atvejais žiema „miršta“, o vasara arba pavasaris „atgimsta“.³⁹

Metų laikų kaita žmogui nerūpėtų, jei ne jų sąsaja su ekonominiu gyvenimu, daugiausia gamybine veikla žiemą ir visų pirma žemdirbyste bei gyvulių auginimu pavasarį bei vasarą. Savo ruožtu su grynai metų laikų kaitos perėjimo ritualais gali sutapti ritualai, skirti augmenijai pažadinti iš žiemos miego. Pastarieji ritualai taip pat skatina gyvulių veisimąsi ir nuo to priklausantį bandų prieauglį. Visas šias apeigas tad sudaro ir perėjimo ritualai, ir simpatiniai ritualai – tiesioginiai arba netiesioginiai, pozityvūs arba negatyvūs – vaisingumui, gausai bei augimui paskatinti. Keista, kad Mannhardto, Frazerio bei kitų (kaip antai Hoffmann-Krayeris, tęsęs jų darbą⁴⁰), dėmesį patraukė tik simpatiniai ritualai. Bet kadangi šie tyrinėtojai savo skelbiamus duomenis aprašė gana detalai, nesunku pastebėti, jog išvien su simpatiniais ritualais šiose apeigose koja kojone eina ir perėjimo ritualai.

Ryškusiausias šios rūšies ritualų dėmuo, esant suasmenintoms metų laikų bei ekonominėms jėgoms (kaip kad Osirio, Adonio bei kt. atvejais), yra mirties, vilties ir atgimimo drama.⁴¹ Adonis iškilmingai laidojamas, apraudamas, tuo metu sustoja socialinis gyvenimas, o paskui jis atgimsta, ryšys, jį jungęs su visuomene, atstatomas, ir socialinis gyvenimas atgyja. Galiausiai turiu priminti faktą, į kurį atkreipė dėmesį Beuchat su Maussu: eskimų socialinis gyvenimas vasarą ir žiemą organizuojamas visiškai skirtingu pagrindu, užtat perėjimas nuo vienam metų laikui būdingos gyvensenos prie būdingos kitam išreiškiamas pabrėžtinai perėjimo ritualais.⁴²

Esama dar vienos ištisos ritualų rūšies, klaidingai interpretuotų nesuvokiant perėjimo ritualų reikšmės. Tai apeigos, susijusios su mėnulio fazių kaita. Frazeris surinko bei aprašė jų tikrą gausybę, tačiau teįžvelgė juose vien simpatinius ritualus.⁴³ Mėnulio fazių ryšys su augalų, gyvūnų bei žmogaus gyvenimo pakilimais bei nuosmukiais – vienas iš seniausių žmonijos tikėjimų. Ir jis, beje, iš dalies atitinka tikrovę – tiek, kiek pačios mėnulio fazės yra dalis didžiųjų kosminių ritmų, kuriems paklūsta visa kas pasaulyje, ir dangaus kūnų judėjimas, ir kraujo apytaka.⁴⁴ Tačiau aš noriu pabrėžti tai, kad mėnulio tarpinių metų apmiršta ne tik fizinis gyvenimas, bet pereinamasis tarpsnis ištinka ir visuomenės ar tam tikrų apibrėžtų grupių socialinį gyvenimą.⁴⁵ Kalbamųjų apeigų tikslas kaip tik yra užbaigti šį tarpsnį, užtikrinti ateisiančią gyvybinių jėgų pilnatvę, o prasidėjus delčiai, padaryti taip, kad nuosmukis paliestų tik tai, kas laikina ir mažiau svarbu. Štai kodėl šioms apeigoms būdingi atsinaujinimo, periodinės mirties ir atgimimo vaizdiniai ir kodėl su mėnulio fazėmis (ar tik su pilnatimi) susiję ritualai turi atskyrimo, įžengimo, pereinamųjų bei atsi-sveikinimo ritualų požymių.

Kadangi savaitė tėra ne kas kita kaip mėnesio dalis, jos

perėjimo ritualai atskirai nepažymi, nebent būtų susiję su kai kuriomis žymiomis dienomis (ypač Afrikoje). Tačiau dienos eigoje perėjimo ritualai kartais atliekami. Dauguma senovės Egipto apeigų⁴⁶ skirtų užtikrinti kasdienį saulės kelią, atitinka perėjimo ritualų schemą.

Visi tie ritualai, kurių tikslas yra gyvūnų bei augalų prieauglis, derlių lemiančių potvynių periodiškumas, žemės derlingumas, normalus javų bei vaisių augimas bei brendimas ir taip toliau, tėra priemonės užtikrinti siekiamą ekonominę padėtį. Tas pat pasakytina ir apie žvejybos bei medžioklės ritualus, apeigas, skirtas totemo prieaugliui (*intičijuma* [*intichiuma*] centrinėje Australijoje), o tam tikru mastu – ir apie karo bei vestuvių apeigas. Bet čia ne vieta aiškintis atitinkamų apeigų ciklų ekonominę dėmenį arba atsidėti toms išorinėms perėjimo ypatybėms, kurios išvis neturi maginių-religinių požymių.

Pereinamąją būklę galima aptikti daugelyje kitų žmogaus veiklos sričių, ji būdinga ir biologiniam aktyvumui apskritai, ir fiziniam darbui, ir kosminiams ritmams. Būtinai, kad dvi priešingos krypties jėgas atsvertų tam tikras inercijos taškas. Mechanikoje jis mažiausias išcentrinio judesio ir tik numanomas sukamojo judesio atveju. Tačiau nors kūnas ir gali judėti erdvėje ratu pastoviu greičiu, apie biologinę bei socialinę veiklą to pasakyti negalima.⁴⁷ Jos energija išsenka ir kas ilgesnį ar trumpesnį laiko tarpą ji atgaunama. Perėjimo ritualai galiausiai ir atliepia šią pamatinę būtinybę, kitąsyk taip giliai, kad stačiai mena mirtį ir atgimimą.

*

Prieš keletą puslapių sakiau, kad vienas ryškiausių dėmenų metų laikų apeigose yra mirties ir atgimimo drama – mėnulio, metų laiko, metų, augmenijos, augmenijai atstovaujančių ir ją prižiūrinčių dievų. Tačiau tą patį dėmenį aptinkame ir daugelyje kitų apeigų ciklų, kurių paralelių visai nereikia aiškinti kito ciklo įtaka ar perėmimu. Tą pačią idėją mena bei pabrėžia metų laikų apeigos, nėštumo bei gimdymo ritualai,⁴⁸ ritualai, gimus vaikui atliekami tose tautose, kuriose tikima reinkarnacija,⁴⁹ įvaikinimo,⁵⁰ brandos,⁵¹ iniciacijos,⁵² vestuvių,⁵³ karūnavimo,⁵⁴ išventinimo į dvasininkus,⁵⁵ aukojimo⁵⁶ bei laidotuvių ritualai tautose, kuriose tikima asmens išlikimu arba, siauriau, reinkarnacija.⁵⁷ Galimas dalykas, ją galima aptikti ir įžadų bei piligrimystės atvejais. Bendra visų šių paralelių, iš kurių dalį apžvelgė Schurtzas, „loginė idėja“ (kurios jis nesugebėjo aptikti ir kurią, regis, netgi mėgino neigti⁵⁸) yra ta, jog pereiti iš vienos būklės į kitą kaip tik ir reiškia užbaigti senąjį gyvenimą ir „atversti naują puslapį“.

Tačiau sunku pasakyti, ar mirties ir atgimimo vaizdinys yra priežastis, ar padarinys. Padarinys jis, regis, bus iniciacijos bei išventinimo apeigose, kurioms dar būdinga

ekstazė, vidinių turinių projekcija išorėn⁵⁹ bei, kaip kad daugelio Amerikos indėnų, sapnavimas ar tik miegas. Antai foksų naujakrikštai paskutinį iniciacijos (trunkančios devynerius metus) vakarą sugula šokių namuose ant grindų ir užmiega, o prisikelia jau vyrai.⁶⁰ Mirties ir prisikėlimo vaizdinys yra padarinys ir metų laikų apeigose, kai „visa gamta užmiega“ ir „pabunda“. Tačiau itin dramatiškuose ritualuose, pavyzdžiui, būdinguose Osirio, Adonio bei Ačio kultams, jis yra priežastis. Savarankišką reikšmę jis turi ir krikščionybėje (Išgelbėtojo mirtis ir prisikėlimas yra atskaitos taškas interpretuojant naujakrikštų simbolinę mirtį ir prisikėlimą). Jau vien iš to, kad šis vaizdinys pasi- taiko ne tik iniciacijos ritualuose, galima padaryti išvadą, jog tai ne hipnozės, katalepsijos, laikinos amnezės ar kitų patologiinių reiškinių interpretacija. Kalbamas vaizdinys taps paprastas bei normalus, priėmus tokį štai požiūrį: perėjimas iš vienos būklės į kitą yra rimtas žingsnis, kurio negalima žengti be ypatingų atsargumo priemonių.⁶¹ Kai kuriais atvejais ritualinė mirtis ir atgimimas gali atsirasti iš sąsajos tarp žmogaus gyvenimo stadijų ir mėnulio fazių, nes daugybėje tautų mirties kilmė ar įvedimas priskiriama mėnuliui.

Tipiškos perėjimų ritualų sekos (atskyrimo, pereinamieji ir įjungimo) sudaro aukojimo apeigų pagrindą, kurios būtent šiuo pagrindu tapo ligi smulkmenų susistemintos senovės indų bei žydų ritualuose.⁶² Juo taip pat kartais remiasi piligrimystė bei *devotio*. Kaip žinoma, katalikų piligrimas, prieš išvykdamas, pagal tam tikras taisykles turi atlikti pradinį pašventinimą ir tokiu būdu atsiskirti nuo profaniškojo pasaulio ir įsijungti į sakralųjį. Išoriškai piligrimo būklę žymi amuletai, rožinis, piligrimiškos kriauklės ir kt., taip pat visokie tabu, kaip kad mėsos nevalgymas, lytinis susilaikymas, išlaidų ribojimas bei laikina askezė. Musulmonų piligrimas,⁶³ davęs įžadus keliauti į Meką, nuo tos akimirkos, kai tik peržengia šventosios teritorijos (Mekos ar Medinos) ribą, atsiduria ypatingoje būklėje, vadinamoje *ihrām*. Tačiau pagal senovinį paprotį, šventumo *ihrām* jis yra apgaubiamas iškart, vos palieka savo namus. Taigi kiekvienas piligrimas, nuo pat išėjimo ligi sugrįžimo, yra anapus įprasto gyvenimo – tam tikros pereinamosios būklės. Tas pat ir budizme. Išeinant, žinoma, atliekami atskyrimo ritualai; pasiekus šventovę – tam tikri ypatingi piligrimystės ritualai, kuriems priklauso ir susijungimo su dievybe ritualai (prisilietimas prie Juodojo akmens, o pradžioje, matyt, ir svaidymas akmenimis); juos vėlgi seka atskyrimo nuo šventybės ir sugrįžimo į visuomenę bei šeimą ritualai. *Devotio*, ir šiaip jau laikomas aukojimu, arba įprasto aukojimo ypatinga forma, atliekamas panašiai. Jo eiga, beje, primena iniciacijos ritualų eigą.⁶⁴

Nors čia, pirmąsyk aptardamas įvairiausių atvejus, kuriais tik kokį nors vaidmenį vaidina perėjimo ritualai,

nė neketinu būti išsamus, turiu atkreipti dėmesį į kelis pavyzdžius, kuriuose pereinamasis tarpsnis yra įgavęs autonomiją kaip antrinė savarankiška sistema, įterpta į apeigų visumą. Pavyzdžiui, viena iš praktikų, daugiau mažiau visuotinai aptinkamų įvairiose apeigose, per kurias žmogui tenka pereiti gyvenimo kelyje, yra nešimas (jis yra nešamas arba neša kitą). Apeigų subjektas tam tikrą nustatytą laiką privalo nepaliesi kojomis žemės. Jį kas nors neša ant rankų arba neštuvuose, pasodina ant žirgo, jaučio ar į vežimą, ant demblio (slankaus arba pritvirtinto) ar pakylos, arba ant iškelto krėslo ar sosto. Tai visai ne tas pat, kas apžergti ką nors ar būti perneštam per ką nors, nors abu ritualai kartais apjungiami. Esmė ta, kad asmuo virš ko nors iškeliamas arba ant ko nors užkeliamas.

Priešingai įsigalėjusiai nuomonei, ritualo tikslas – visai ne apsaugoti žemę, kaip šventą ar kaip ar Motiną Žemę, nuo nešvarios būtybės prisilietimo, kuris ją suterštų. Kadangi šis ritualas atliekamas ir gimimo, lytinės brandos, iniciacijos, karūnavimo, išventinimo, ir laidotuvių progomis, taip pat keliaujant šventam asmeniui (kaip kad karalius ar žynys), reikia rasti bendrą, visiems atvejams tinkamą paaiškinimą. O pats paprasčiausias paaiškinimas, mano galva, būtų jį laikyti tiesiog pereinamuoju ritualu. Jo užduotis – parodyti, jog tuo metu asmuo nepriklauso nei sakraliajam, nei profaniškajam pasauliui. O jeigu jis vienam iš jų savaime priklauso, ritualu siekiama tinkamai įvesdinti jį į antrąjį. Užtat jis izoliuojamas ir laikomas tarpinėje padėtyje, tarp žemės ir dangaus, kaip kad karste nešamas mirusysis laikinai atsiduria tarp gyvenimo ir tikrosios mirties.

Kerštas irgi kartais tampa dingstimi didžiai sudėtingiems ritualams. Grupė, išsiruosusi į keršto žygį, išvykdama ir sugrįžusi paprastai laikosi tam tikrų ypatingų reikalavimų, tarp kurių ryškėja ir perėjimo ritualų schema: pašventinimas, pereinamasis tarpsnis ir nu-šventinimas. Šios rūšies duomenys bus aptarti kitur, specialiai ir ryšium su prieglobsčio teise. Čia tik paminėsiu, jog Australijoje bei arabų pasaulyje ši schema iškyla visu aiškumu.

Įvairiems priėmimo ar įsavinimo ritualams, kuriuos sudaro uždedami bei nuimami visokie tabu bei pan. ir kurių tikslas yra išvesti žmogų iš įprasto pasaulio valdų bei įvesti jį į tam tikrą ypatingą sritį, irgi būdingi esminiai šios schemos dėmenys. Antai arabų pasaulyje naujų žemių įsavinimą (pašventinimą, pavedimą dievybei ir t.t.) lydi pereinamasis tarpsnis, ir tik jam pasibaigus žemės gali būti dirbamos.⁶⁵ Tas pat neabejotinai matyti ir Okeanijoje bei Afrikoje.

Relikvijų perkėlimas irgi mena pereinamąjį periodą, trunkantį nuo jų paėmimo iš ten, kur jos pirma buvo saugojamos, ligi įkurdinimo toje vietoje, kur jos bus laikomos nuo šiol. Katalikų bažnyčia tam reikalui turi specialų

ritualą, nes perkėlimo metu ypatingoje šventoje būklėje atsiduria ir visi tie, kas jame dalyvauja. Panaši padėtis ir perkeliant dievų ar šventųjų statulas, ir į kelionę išsirengus karaliui-žyniui-dieviui. Pats nešimo veiksmas šiame kontekste reiškia pereinamąjį ritualą.

Perėjimo ritualų schema tad ryškėja ne tik tose apeigose, kurios skirtos palydėti, palengvinti ar kaip kitaip paveikti perėjimą iš vieno gyvenimo tarpsnio į kitą ar iš vienos socialinės padėties į kitą, bet ir kai kuriose autonomiškose apeigų sistemose, atliekamos visos visuomenės, apibrėžtų grupių ar atskirų asmenų naudai. Paralelės tarp šių sistemų tad apima ne tik kai kurias išorines jų formas, bet ir pačią vidinę struktūrą. Senovės egiptiečių, vedamų polinkio į sisteminimą, šios paralelės, beje, buvo sąmoningai išplėtos. Tėbų epochos Egipte tie patys pamatiniai ritualų dėmenys buvo atliekami ir įvedant į sostą faraoną,⁶⁶ ir faraonui atliekant jam priklausančias šventas žynio pareigas, ir įvesdinant velionį į mirusiųjų bei dievų pasaulį. Kiekvienu atveju pagal nustatytą tvarką buvo atliekamas sutapatinimas su Horu, kaip kad kitoje ritualinėje sistemoje – irgi kaskart sutapatinimas su Osiriu. Pastarąjį sudarė savitas dievo pagarbinimas, savitas velionio įjungimas į mirusiųjų pasaulį⁶⁷ ir dar ritualas, skirtas tam, kad kasryt patekėtų saulė, kad nenukrypdoma bei neužtemdama ji eitų savo įprastu keliu iki nusileis vakaruose, o tada per mirusiųjų pasaulį sugrįžtų vėl į rytus.

Moretas išvis nepastebėjo skirtumo tarp šių dviejų ritualinių sistemų,⁶⁸ neabejotinai dėl abiejų pamatinių temų panašumo,⁶⁹ iš kurių vieną sudaro „Horo suskaidymas“, o antrą „Osirio suskaidymas“. ⁷⁰Abi šiedvi ritualų sistemos siejasi su perėjimu iš vienos būklės į kitą, o visi atskiri jas sudarantys ritualai – pašventinimas, pamaitinimas, įvardijimas, „įžengimas į šventąją menę“, pereidinėjimas iš vienos patalpos ar skyriaus į kitą, specialūs apdarai bei ženklai, bendros vaišės ir t.t. – yra kaip tik tokie, su kokiais mes išties turėjom reikalą šioje studijoje apie perėjimo ritualus.

Yra viena situacija, kurioje visą perėjimo ritualų, susijusių su įvairiais gyvenimo tarpsniais, seką galima išvysti atliekamą per gana trumpą laiką – kai žmogus, laikytas mirusiu, sugrįžta namo ir nori vėl atgauti savo ankstesnę padėtį. Jis privalo vėl praeiti visus gimimo, vaikystės bei paauglystės ritualus. Jis turi būti iš naujo inicijuotas ir iš naujo vesti savo žmoną (kaip kad Graikijoje, Indijoje). Etnografui būtų pravartu sudalyvauti šioje daugybėje sparčiai atliekamų čia aptartų apeigų ir kuo kruopščiau aprašyti įvairias jų fazes. Toks aprašymas būtų geriausias tiesioginis paliudijimas, jog čia pateikta sistema nėra tik plikas loginis konstruktas. Ji vienusyk atitinka ir faktus, ir juos grindžiančią dinamiką, ir socialinius reikalavimus.

10. Išvados

Mūsų trumpas apeigų, kurias žmogus pereina visomis svarbiausiomis savo gyvenimo progomis, tyrimas baigtas. Tačiau tai tik grubus eskizas pagal tikrąjį paveikslą, kurio kiekviena detalė verta atidaus tyrimo.

Kaip matėme, asmuo visuomet priklauso tam tikroms visuomenės padaloms, tiek vienumet, tiek paeiliui. Pereidamas iš vienos kategorijos į kitą ir prisijungdamas prie kitai padalai priklausančių asmenų, nuo pat savo gimimo dienos ligi pat mirties jis paklūsta atitinkamoms apeigoms, kurios dažnai skiriasi savo forma, bet turi panašią funkciją. Kartais asmuo būna vienas, anapus visų grupių, o kartais, būdamas kokios nors vienos grupės narys, jis būna atskirtas nuo kitų grupių narių. Du pagrindiniai padaliniai yra būdingi visoms visuomenėms, nepriklausomai nuo laiko ir erdvės: tai lytinė skyra tarp vyrų ir moterų ir maginė-religinė skyra tarp profanybės ir sakralybės. O tokios ypatingos grupės kaip religinės sąjungos, toteminiai klanai, fratrijos, kastos bei profesinės klasės, priešingai, pasitaiko rečiau. Kiekvienoje visuomenėje dar būna amžiaus grupės, šeimos, apibrėžti politiniai-administraciniai bei teritoriniai junginiai (gauja, kaimas, miestas). Prie šio sudėtingo gyvųjų pasaulio dar reikia pridurti ateisiančiųjų gyventi ir palikusiujų gyvenimą pasaulį.

Tai socialinio gyvenimo konstantos, prie kurių dar pridūrėme tokius ypatingus ir laikinus įvykius kaip nėštumas, ligos, kelionės ir t.t. Ir visuomet viena kuri veiklos rūšis turi tą patį tikslą. Ir grupei, ir asmeniui gyvenimas – tai skyrimasis ir jungimasis, būklės bei formos keitimasis, mirtis ir atgimimas. Veikla ir veiklos nutraukimas, laukimas bei poilsis, paskui vėl veikla, bet jau kitokia. Ir vis nauji slenksčiai, kuriuos tenka peržengti: vasaros ir žiemos, metų laikų ir pačių metų, mėnesių ir naktų, taip pat gimimo, jaunystės, brandos ir senatvės, taip pat mirties ir anapusio – tiems, kurie juo tiki.

Aš, žinoma, nesu pirmas, pritrėnkta čia aptartų apeigų įvairių dėmenų tarpusavio panašumų. Panašumai jau buvo pastebėti tiek tarp išties ritualų, tiek tarp jų smulkiausių detalių. Antai Hartlandas⁷¹ atkreipė dėmesį į panašumus tarp tam tikrų iniciacijos ir vestuvių ritualų; Frazeris⁷² panašumų išvelgė tarp kai kurių lytinės brandos ir laidotuvių ritualų; Ciszewskis⁷³ – tarp kai kurių krikšto, draugystės, įvaikinimo bei vestuvių ritualų. Dielsas,⁷⁴ kuriuo sekė Dietrichas⁷⁵ bei Hertzas,⁷⁶ pažymėjo panašumus tarp kai kurių gimimo, vestuvių ir laidotuvių ritualų, o Hertzas prie šios gretos dar pridūrė naujo namo atidarymo (nors nepateikė pavyzdžių) ir aukojimo ritualus. Goblet d'Alviella⁷⁷ pažymėjo panašumą tarp krikšto ir iniciacijos, o Websteris⁷⁸ – tarp iniciacijos į slaptą draugiją ir šamano išventinimo.

Hertz⁷⁹ domėjosi laidotuvių ritualų eilės tvarka ir užsiminė apie, jo žodžiais, „pereinamąjį tarpinį“ – laikotarpį, kuris trunka nuo vestuvių ligi pirmojo vaiko gimimo ir atitinka mirusiųjų „pereinamąjį tarpinį“ Indonezijoje (ypač Borneo saloje). Tačiau išskyrus jį, visi minėtieji tyrinėtojai, tarp jų ir Crawley'is,⁸⁰ panašumus išvelgė tik tarp detalių. Antai bendros vaišės (Smitho „komunijos auka“), kraujo ryšys bei kai kurie kiti įjungimo ryšiai tapo Hartlando keletu įdomių skyrių tyrimo objektu. O Frazeris ir Crawley'is daugybėje įvairiausių apeigų aptiko pasikartojant kai kuriuos atskyrimo ritualus, kaip kad laikina izoliacija ir mitybos bei lytiniai tabu. Dielsas, Dietrichas ir apskritai visi, kas tik užsiėmė klasikinėmis religijomis, pabrėžė jose vadinamųjų apvalymo ritualų (tepimas aliejais, apiplovimas ir t.t.) svarbą. Monografiją paskyrus kokiam nors vienam ypatingam ritualui, pavyzdžiui, apsikaitimui krauju, ir ėmus persikloti kontekstams, panašumai šiaip jau turėjo išryškėti neišvengiamai.

Ištisas būrys etnografų bei folkloristų yra aiškiai parodę, jog daugumoje tautų ir kuo įvairiausiose apeigose tie patys ritualai atliekami tais pat tikslais. Taigi, pirmiausia Bastiano, o paskui Tyloro ir vėliau Andree dėka, buvo sugriauta daugybė visokių vienpusių teorijų. Ir šiandien jų nuostata tebėra reikšminga, nes įgalino ilgainiui apibrėžti kultūrinius ratus bei civilizacijos pakopas.

Šios knygos tikslas visiškai kitas. Mus domino ne pasikirti ritualai, bet jų vidinė reikšmė ir santykinė vieta apeigų visumoje, kitaip sakant, jų eilės tvarka. Kaip tik dėl šios priežasties buvo pateikti kai kurie gana ilgi aprašymai – siekiant parodyti, kaip atskyrimo (laikino arba galutinio), pereinamieji ir įjungimo ritualai išsirikiuoja vienas kito atžvilgiu, sudarydami prasmingą seką. Jų padėtis gali įvairuoti priklausomai nuo progos, kuria jie atliekami, – gimimas ar mirtis, iniciacija ar vestuvės, – tačiau skirtumai teliečia detales. Pamatinė struktūra visuomet ta pati. Po formų gausa visuomet ryškėja, samoningai pabrėžiama ar tik numanoma, tipiška schema – *perėjimo ritualų* schema.

Kitas pažymėtinas dalykas, kurio visuotinumą iki šiol, regis, niekas nėra pastebėjęs, – tai pereinamieji periodai, kartais įgyjantys tam tikrą autonomiją. Pavyzdžiai geriausiai matyti iniciacijos ir sužadėtuvių atvejais. Būtent šis pereinamasis tarpinis duoda pagrindą suprasti prieš pačias vestuves atliekamų ritualų eilės tvarką bei kai kurias plonybes.

Trečia, kas man atrodo svarbu, tai kad perėjimas iš vienos socialinės padėties į kitą čia prilygintas *erdviniam perėjimui*, kaip kad įžengimas į kaimą ar namus, perėjimas iš vieno kambario į kitą, gatvės ar aikštės kirtimas. Būtent šis prilyginimas paaiškina, kodėl perėjimas iš vienos grupės į kitą taip dažnai rituale išreiškiamas praėjimu pro vartus⁸¹ arba „durų atvėrimu“. Tokie posakiai bei veiksmai retai

kada laikomi „simboliais“ – pusiau civilizuotam žmogui perėjimas yra būtent erdvinis perėjimas. Ir išties, juk viena iš socialinės organizacijos priemonių yra skirtingų grupių erdvinis išskyrimas. Vaikai ligi tam tikro amžiaus gyvena su moterimis; berniukai ir mergaitės gyvena atskirai nuo vedusių porų, kartais net atskirame name, patalpoje ar kraalyje; per vestuves vienas arba net abu jaunavedžiai pakeičia gyvenamąją vietą; kariai kuriasi atokiau nuo kalvių, o kartais visos profesinės klasės gyvena kiekviena savo nustatytoje vietoje.⁸² Viduramžiais žydai būdavo izoliuojami savo getuose, kaip ir krikščionys, pirmiaisiais amžiais gyvenę atokiose vietose. Klanų teritorinis atskyrimas irgi gali būti labai aiškus,⁸³ antai Australijoje žygio metu kiekvienas būrys įsikuria atitinkamoje vietoje.⁸⁴ Trumpai tariant, socialinės padėties pasikeitimas mena ir gyvenamosios vietos pasikeitimą, ir tai išreiškiamą kuo įvairiausiai perėjimo ritualais.

Kaip jau esu sakęs bent keletą kartų, anaipol nemanau, kad visi gimimo, iniciacijos ir kt. ritualai yra perėjimo ritualai ar kad visose tautose būtų išsirutulioję būdingi gimimui, iniciacijai ir t.t. ritualai. Ypač laidotuvių apeigas, kadangi jos priklauso nuo vietinių tikėjimų apie žmogaus pomirtinį likimą, pirmiausia gali sudaryti nuo mirusiojo sielos apsiginti skirtos procedūros ir profilaktinės priemonės nuo mirties užkrato. Tokiu atveju jos gali tepateikti vos vieną kitą tipišką schemą apraišką. Ir vis dėlto visuomet reikia būti atsargiems su tokiomis išvadomis: kurios nors tautos laidotuvių apeigų santraukoje kalbamoji schema gali būti neaptinkama, tačiau visiškai akivaizdi smulkesniame aprašyme. Panašiai tose tautose, kuriose nėščia moteris nelaikoma nešvaria ir kur bet kas gali dalyvauti gimdant, vaiko gimimas yra paprastas dalykas, skausmingas, bet normalus. Tačiau šio perėjimo schema tokiu atveju bus perkelta į vaikystės ritualus arba net gali būti įtraukta į sužadėtuvių ar vestuvių ritualus.

Apeiginio gyvenimo mastai kai kuriose tautose kartais gali skirtis nuo įprastų mūsiškeje bei daugelyje kitų visuomenių, tarp jų ir tų, apie kurias sukosi šios knygos skyriai. Pavyzdžiui, jau buvo užsiminta, jog today težino vieną apeigų ciklą, prasidedantį tėvų lytine branda ir pasibaigiantį pirmojo vaiko gimimu, ir būtų savavališka mėginti suskirstyti šį ciklą į paauglystės, jaunystės, vestuvių, nėštumo, gimdymo, gimimo ir vaikystės apeigas. Tokio suliejimo pavyzdžių pasitaiko ir daugelyje kitų grupių, tačiau galų gale apibendrinimo tai niekaip nekeičia. Nors perėjimo apeigų schema tokiais atvejais pasireiškia kitaip, ji vis tiek yra aiški ir akivaizdžiai pabrėžiama.

Verta išsakyti dar vieną bendrą pastabą. Atlikta analizė atskleidė vidinio visuomenės pasidalijimo, skirtingų padalinių tarpusavio santykių bei juos skiriančių slenksčių įvairovę nuo paprasčiausios įsivaizduojamos linijos ligi plačią

neutralią zoną sudarančios srities. Kiekvienai tautai tad būtų galima sudaryti tam tikrą laužtinę kreivę, kurios pakilimai žymėtų nustatytas padėtis, o nuokryčiai – tarpinius periodus. Viršūnės kartais atrodytų kaip aštrūs smaigaliai, o kartais kaip įvairaus ilgio horizontalios linijos. Pavyzdžiui, kai kuriose tautose beveik visai nėra sužadėtuvių ritualų, išskyrus suderybų vaišes, po kurių jau prasideda vestuvių apeigos. Kitose, priešingai, laikotarpį nuo sužadėtuvių (ankstyvame amžiuje) iki jaunavedžių porai sugrįžtant prie įprasto gyvenimo sudaro ištisa seka pakopų, iš kurių kiekviena tam tikru laipsniu yra autonomiška.

Nepaisant regimo painumo, kalbamos schemas struktūra nuo gimimo ligi mirties dažniausiai sudaro atkarpu seką, geriausiai išreiškiamą tiesia linija. Kita vertus, kai kuriose tautose, kaip antai lušai, ji yra žiedinė, nes kiekvienas asmuo čia keliauja vis per tą pačią nepabaigiamą perėjimo ritualų seką iš gyvenimo į mirtį ir iš mirties vėl į gyvenimą. Toks kraštutinis ciklinis chemos pavidalas budizme įgavo etinį bei filosofinį turinį, o štai Nietzsche'ės amžinojo sugrįžimo teorijoje – dar ir psichologinę reikšmę.

Galiausiai kai kuriose tautose žmogaus perėjimų sekos tapo susietos su dangiškaisiais perėjimais – planetų sukimusi bei mėnulio fazėmis. Tai ištisas kosminis pasaulėvaizdis, žmogaus būties pakopas taip pat susiejantis su augalų bei gyvūnų gyvenimo ciklais ir, pasitelkiant tam tikrus ikimokslinius spėjimus, apjungiantis juos su didžiaisiais visatos ritmais.

NUORODOS:

1. Šiuo atžvilgiu plg. ritualus, minimus MONSEUR, E. La proscription religieuse de l'usage récent. Iš: *Revue de l'histoire des Religions*, LIII, 1906, p. 209–305.
2. WILKEN. Über das Haaropfer; dorą duomenų rinkinį, tarp kitų, dar žr.: FRAZER. *The Golden Bough*, I, p. 368–389.
3. SMITH. *Lectures on the Religion of the Semites*, p. 324–325.
4. DOUTTÉ. *Merrâkeh*, I, p. 314–315.
5. Smithas (*Lectures on the Religion of the Semites*, p. 327–328) aiškiai mato, kad plaukų kirpimas bei tonzūravimas yra būdingi iniciacijoms, ir vis dėlto laiko tai jų pašventimu. Teisingiau būtų tarti, jog tas pats ritualas gali priklausyti ir perėjimo, ir pašventimo ritualams.
6. Nėra jokio reikalo aiškinti, kaip kad Reinachas savo studijoje apie „aukajimo šydą“ (*Cultes, mythes, et religions*, I, p. 299), esą „lavono vaizdas būtų suteršęs dangiškąją šviesą“. Toliau (p. 309) jis jau pateikia paaiškinimą, panašų į manąjį, bet savo argumentais („koreliacija tarp apsilavymo, atgailos ir gedulo“) vėlgi jo nesilaiko. Veikiau jau koreliacija tarp iniciuojamojo veido pridengimo ir įprasto šydo romėniškose bei krikščioniškose vestuvėse galėjo jam atskleisti tikrąją kalbamos praktikos prasmę: tai atskyrimo ir kartu įjungimo ritualas.
7. GENNEP, A., van. *Essai d'une théorie des langues spéciales*. Iš: *Revue des Études ethnographiques et sociologiques*, 1908, p. 327–337.
8. Manau, būtų beprasmiška aptarinėti visas ankstesnes Crawley'o, Frazerio bei kitų teorijas. Sunku surasti procedūrą, geriau išreiškiančią glaudžią, intymią jungtį – net bendras valgymas palyginti su lytine sueitimi atrodo dirbtinis.
9. WESTERMARCK. *The Origin and Development of Moral Ideas*, II, p. 445–446; apie Australiją žr. p. 47–48.

10. Žr. mano *Mythes et légendes d'Australie*, p. lvi–lviii.
11. PARKINSON. *Dreissig Jahre in der Südsee*, p. 611; Naujojoje Gvinėjoje kaip iniciacijos ritualas taip pat praktikuojama sodomija: CHALMERS, J. Notes on the Bugilai, British New Guinea. Iš: *Journal of the Royal Anthropological Institute*, XXXIII, 1903, p. 108–110.
12. [Senovės Graikijoje jaunuoliai, ką tik priimti į piliečius. – Vertėjos į anglų kalbą Monikos B. Vizedom past., toliau M. V.]
13. Duomenų žr.: ELLIS. *Studies in the Psychology of Sex*, II; WESTERMARCK. *The Origin and Development of Moral Ideas*, II, p. 456–489; taip pat periodinį: KRAUSS, F. S. *Anthropophyteia: Jahrbücher für folklorische Erhebung und Forschungen zur Entwicklungs-Geschichte des geschlechtlicher Moral*, I–III, Leipzig, 1904–1906.
14. REINACH. La lutte de Jacob et de Moïse avec Jahvé, p. 356, išn. 5.
15. [Kedešotės buvo deivės Astoreth, arba Astartės, kurios garbinimą įvedęs Saliamonas, šventikės. Kedešimai – jas atitinkantys vyrai. Senajame Testamente paliudytos abi grupės ir bandymai jas išvaikyti bei uždrausti. Žr. *The Jewish Encyclopedia*. – M. V.]
16. FRAZER. *Adonis, Atis, Osiris*, p. 433.
17. Žr. IOCHELSON, W. *The Koryak* (= Publications of the Jesup North Pacific Expedition, VI, Part I, Memoir of the American Museum of Natural History). Leiden: E. J. Brill; New York: G. E. Stechert, 1908, p. 52–54.
18. Šventikų ir magų paprotys apsirengti moteriškais drabužiais yra toks paplitęs, kad reikėtų, matyt, ieškoti jam kitų paaiškinimų. Įdomių pastebėjimų žr.: IOCHELSON, W. *The Koryak*, p. 53; BURGHT, van der. *Dictionnaire français Kirundi*, p. 107; FRAZER. *Adonis, Atis, Osiris*, p. 428–435. Šventiko apsirengimas moteriškais drabužiais gali reikšti įsitikinimą jį esant apimtą moteriškos dvasios ar deivės, su kuria jis nori susitapatinti. Frazeris (p. 434) tokį persirengimo ritualą laiko jungtinių ritualų ir mano jį turint tikslą užtikrinti vyriškos lyties vaikus. Tokia interpretacija nepriimtina. Jeigu ji būtų teisinga, jaunikis turėtų pats gimdyti mergaites arba pradėti vien mergaites! Mano galva, tai susiję su jaunuolio įjungimu į nuotakos šeimą, o merginos – į jauniko šeimą arba, dar įtikimiau, paprasčiausiai dviejų asmenų jungties ritualas, prilygstantis apskaitimui žiedais, valgiais ir t. t.
19. [Nors pueblo apeigose vyrai tikrai įsamenina moteris, apie čia kalbamą paprotį etnografiniuose šaltiniuose duomenų nėra. – M. V.]
20. KARSCH, F. Uranismus oder Päderastie und Tribadie bei den Naturvölkern. Iš: *Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen*, III, 1901, p. 171–175.
21. Žr. mano *Tabou et totémisme à Madagascar*, p. 249–251, 280–281, 343.
22. CHALMERS. Notes on the Bugilai, p. 109.
23. PASSARGE, S. *Die Buschmänner der Kalahari*. Berlin: D. Reimer, 1907, p. 101–104.
24. KRAUSS, F. S., REISKEL, R. *Die Zeugung in Glauben: Sitten und Bräucher der Völker*. Leipzig: Deutsche Verlagsaktie Gessellschaft, 1909.
25. REINACH. La flagellation rituelle. Iš: *Cultes, mythes, et religions*, I, p. 173–183.
26. FRAZER. *The Golden bough*, II, p. 149 ir t.
27. Žr. skyriuje apie iniciacijos ritualus; kitą tipišką atvejį žr.: WEBSTER. *Primitive Secret societies*, p. 113.
28. Žr. praeitame skyriuje.
29. Žr.: BRAUD, J. *Observations of Popular Antiquities: Origins of Our Customs, Ceremonies, and Superstitions*. London: Chatto, 1900, XXXVI sk; taip pat: FOWLER. *The Roman Festivals*, p. 319 bei kt.
30. BIARNAY. *Étude sur le dialecte de Ouargla*, žr. priedą.
31. RIVERS. *The Todas*, p. 322, 517.
32. WALLEN, A. The Sakalava (4). Iš: *Antananarivo Annual*, VIII, 1884, 53–54.
33. Mergaitės bei moterys ligi gimstant pirmajam vaikui čia vaikšto nuogos: HUTTER. *Wanderungen und Forschungen*, p. 421.
34. SCHURTZ. *Altersklassen un Männerbünde*, p. 354–355.
35. Be kitų, žr.: FOWLER. *The Roman Festivals*, p. 35–43, 48–50.

36. GRUBE. *Zur pekinger Volkskunde*, p. 93, 97–98.
37. Žr. DOOLITTLE. *Social Life of the Chinese*, II, p. 38–40; taip pat GRUBE. *Zur pekinger Volkskunde*, p. 98–99.
38. Daugiau duomenų žr.: FRAZER. *Adonis, Attis, Osiris*, p. 306 ir t.
39. FRAZER. *The Golden bough*, III, p. 70 ir t.; I, p. 208; II, p. 91 ir t.
40. HOFFMANN-KRAYER. Die Fruchtbarkeitsriten im schweizerischen Volksbrauch, p. 239–268.
41. Žr. FRAZER. *The Golden bough*, kone visą antrąjį tomą ir III, p. 138–200; taip pat FRAZER. *Adonis, Attis, Osiris*, p. 187–193, 219–230, 254–259, 299–345; CUMONT. *Les religions orientales*, p. 300, 310; REINACH. *Cultes, mythes, et religions*.
42. MAUSS, M., BEUCHAT, M. H. Essai sur les variations saisonnières des sociétés eskimos: Étude de morphologie sociale. Iš: *Année sociologique*, IX, 1905, p. 39–132. Autoriai atskirai nenagrinėjo praktiškų, susijusių su gyvenamosios vietos keitimu (būsto, daiktų nusirinkimas, kraustymasis, įvairūs numaldymai ir t.t.), tačiau minėtuose šaltiniuose galima rasti jas aprašytas. Jos palygintinos su ritualais, atliekamais pereinant nuo gyvenimo slėnyje prie gyvenimo kalnuose (vasaros ganiava Savojoje, Šveicarijoje, Tirolyje, Karpatuose ir kt.). Išginimą ir sugrįžimą visuomet lydi bendros vaišės, viso kaimo šventė, eisenos bei palaiminimai ir t.t. Visus tokius ritualus galime priskirti būtent šiai kategorijai. Dar pavyzdžiui, Rusijoje esama papročio pirmąsyk pavasarį išgenamus gyvulius pervesti per kartį, padėtą ant slenksčio (TRUMBULL. *The Threshold Covenant*, p. 17). Tuo jie akivaizdžiai atskiriami nuo uždaro tvarto ir įvedami į atviras pievas.
43. Žr. FRAZER. *The Golden bough*, I, p. 156–160; FRAZER. *Adonis, Attis, Osiris*, p. 369–377. Apie asirų-babiloniečių mėnulio dievą Siną žr. COMBE, É. *Histoire du culte de Sin en Babylonie et en Assyrie*. Paris: Geuthner, 1908.
44. Žr. ELLIS. *Studies in the Psychology of Sex*, p. 85–160.
45. Plg. dukdukų išėjimą iš miško delčioje (WEBSTER. *Primitive Secret Societies*, p. 114).
46. Žr. skyriuje apie laidotuves ir toliau šiame skyriuje.
47. [Tiesą sakant, neaišku, ką autorius šiuo palyginimu norėjo pasakyti. – Vert. past.]
48. Madagaskare nėščia moteris laikoma „mirusia“, o pagimdžiusi sveikinama kaip „prisikėlusiai“ (žr. GENNEP, van. *Tabou et totémisme à Madagascar*, p. 165).
49. Žr. skyriuje apie gimimą ir vaikystę.
50. Žr. skyriuje „Asmenys ir grupės“.
51. Žr. skyriuje apie iniciacijos ritualus, taip pat plg. vieną itin iškalbingą atvejį iš Borneo salos, paminėtą Frazerio (*The Golden Bough*, III, p. 210).
52. Žr. skyriuje apie iniciacijos ritualus. Frazerio „Auksinėje šakoje“ (III, p. 422–466) surinkta nemažai atvejų, kuriuose mirtis ir prisikėlimas sudaro dalį iniciacijos apeigų. Tačiau Frazerio pateiktas paaiškinimas nepriimtinas. Jis mano, kad šiame rituale siela sutapatinama su išoriniu totemu. Ši teorija ne tik kad visai netinka tapačioms mano išvardytoms apeigoms, bet išvis remiasi niekaip neįrodoma prielaida, esą jungtis ar susitapatinimas su totemu yra animistinės prigimties. Pavyzdžiui, jis gali būti įvykdomas tiesiog ritualiai suvalgant totemą (Robertsono Smitho toteminė komunija), kaip kad centrinėje Australijoje. Apie mirtį ir prisikėlimą iniciacijos ritualuose žr. KULISCHER, M. Die Behandlung der Kinder und der Jugend auf der primitiven Kulturstufen. Iš: *Zeitschrift für Ethnologie*, XV, 1883, p. 194 ir t.; WEBSTER. *Primitive Secret Societies*, p. 38 ir t.; D'ALVIELLA, G. De quelques problèmes relatifs aux mystères d'Éleusis; HARRISON. *Prolegomena to the Study of Greek Religion*, p. 590 (orfikai); FARNELL. *The Evolution of Religion*, p. 57 (ir ten pat išnašą); DIETRICH. *Eine Mithrasliturgie*, p. 157–158; SCHURZ. *Altersklassen und Männerbünde*, p. 98, 99–108 apskritai, o detalių – ištaisai. Schurz as nepastebėjo, kad mirtį ir prisikėlimą dramatinizuojantys ritualai su kitais iniciacijos ritualais būtinai sudaro vientisą seką.
53. Žr. skyriuje apie sužadėtuves ir vestuves.
54. Žr. skyriuje apie iniciaciją.
55. Ten pat.
56. Žr. HUBERT, MAUSS. Essai sur la nature et la fonction du sacrifice, p. 48, 49, 71, 101 (specialiame leidinyje: Paris: Alcan, 1899).
57. Žr. ten pat ištaisai ir HERTZ. La représentation collective de la mort, p. 126.
58. SCHURTZ. *Altersklassen und Männerbünde*, p. 355–356.
59. STOLL, O. *Suggestion und Hypnotismus in der Völkerpsychologie*. Leipzig: Veit & Co., 1903, p. 289 ir t.
60. OWEN. *Folk-lore of the Musquakie Indians*.
61. Kai kurie palaidojimai suriestoje padėtyje galėtų būti atgimimo pomirtiniame pasaulyje idėjos išraiška, tačiau ši paprotį anaipol ne visur turint tokią reikšmę, todėl ją nesant pamatinę, priešingai Dietrichui bei daugeliui kitų teoretikų, aiškiai parodė Richardas ANDREE. Ethnologische Betrachtungen über Hockerbestattung. Iš: *Archiv für Anthropologie*, N.S. IV, 1907, p. 282–307.
62. HUBERT, MAUSS. Essai sur la nature et la fonction du sacrifice.
63. Tarp kitų, žr. Smithą (*Lectures on the Religion of the Semites*), kurio interpretacijos turi būti papildytos mūsų šaltiniuose. Apie musulmonus ortodoksus žr. CISZEWSKI. *Künstliche Verwandtschaft bei den Südslaven*, p. 4 ir t.
64. Už šaltinį žr. DAREMBERG, Ch., SAGLIO, E. *Dictionnaire des antiquités grecs et romains d'après les textes et les monuments*. Paris: Hachette, 1877–1906. Taip pat žr. HUVELIN, P. *Les tablettes magiques et le droit romain*. Mâcon, 1901.
65. Žr. SMITH. *Lectures on the Religion of the Semites*, p. 124 ir ten pat išnašą.
66. Aprašyta skyriuje apie iniciacijos ritualus.
67. Žr. skyriuje apie laidotuves.
68. Jo aprašymus žr.: MORET. *La royauté pharaonique*, p. 209–233, 150–167, 176–183, 98; taip pat jo *Le rituel du culte divin journalier en Égypte*, p. 95, 100, 228–229, 91.
69. Man nežinoma, ar į skirtumą tarp jų jau yra atkreipęs dėmesį kas nors iš egiptologų, taip pat negaliu nurodyti tikslios jų suartėjimo datos.
70. Trečiasis ritualas skirtas saulei (Ra).
71. HARTLAND. *The Legend of Perseus*, II, p. 335–399.
72. FRAZER. *The Golden Bough*, p. 204–207, 209, 210 ir t., 418 ir kt.
73. CISZEWSKI. *Künstliche Verwandtschaft bei den Südslaven*, p. 1–4, 31, 36, 53, 54, 107–111, 114 ir kt.
74. DIELS, H. *Sibyllinische Blätter*, p. 48.
75. DIETRICH. *Mutter Erde*, p. 56–57.
76. HERTZ. La représentation collective de la mort, p. 104, 117, 126–127.
77. D'ALVIELLA, G. De quelques problèmes relatifs aux mystères d'Éleusis, p. 340.
78. WEBSTER. *Primitive Societies*, p. 176.
79. HERTZ. La représentation collective de la mort, p. 130, išn. 5.
80. Crawley'is (*The Mystic Rose*) pažymi tikslus vestuvių ir laidotuvių (p. 369), taip pat vestuvių ir iniciacijos ritualų (p. 326) panašumus. Apie pastarųjų panašumus dar žr. REINACH. *Cultes, mythes, et religions*, I, p. 309.
81. Trumbullas pas kinas, graikus, žydus bei kt. yra netgi aptikęs moterį prilyginant durims (*The Threshold Covenant*, p. 252–257).
82. [Skaitytojas, žinoma, supranta, kad visi šie atvejai ne vienodai tinka skirtingoms visuomenėms. – M. V.]
83. Plg. klanų atskyrimą pueblo kaimuose, aprašytą, be kitų, Cosmo Mendeleffo (*Localisation of Tusayan Clans*, II. Washington: Government Printing Office, 1900, p. 635–653).
84. Be kitų, žr. HOWITT. *The Native Tribes of South Australia*, p. 773–777 (apie stovyklavimo taisykles).

Versta iš: GENNEP, Arnold van. *The Rites of Passage*. The University of Chicago Press, 1960, p. 166–194: IX. Other Types of Rites of Passage; X. Conclusions.

Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS